

Т.Л.Вілкул*

СТВОРЕННЯ ЛЕГЕНДИ ПРО СОВІЯ В «ІУДЕЙСЬКОМУ ХРОНОГРАФІ» ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII ст.

Чимало свідчень про язичницьке минуле в давньоруських літописах і хронографах пов'язані з перекладними грецькими пам'ятками. Уміщена в «Іудейському хронографі» другої половини XIII ст. легенда про Совія, яка оповідає про звичай дохристиянської Литви, у цьому сенсі не становить винятку. Судячи з усього, Совій та весь епізод про язичницькі литовські звичаї з'явився завдяки переосмисленню укладачем хронографа декількох текстів: фрагментів хронік Георгія Амартола та Іоанна Малали, Книги Буття й «Збірника 16 слів» Григорія Богослова з коментарями Нікіти Іраклійського.

Давньоруські компендіуми зі всесвітньої історії – хронографи – є одним із джерел, що підводять сучасних гуманітаріїв до розуміння того, як середньовічна людина уявляла собі історичний процес. Перспективи давніх та сучасних «книжників», які писали історію, далеко не завжди збігаються. У давнину історія «всесвітня» була важливішою за «вітчизняну», а для сучасних істориків, здається, діє прямо протилежна закономірність. Укладачів хронографів цікавило створення світу, виникнення людства і цивілізації, історія «царств». Особливо важливим був момент початку: виникнення світу, побудова перших міст, поява ремесел та держав, формування етносів («язикъ»), і, не в останню чергу, започаткування традиції поклоніння божествам («кумирослужения» або «еллиньскої прельсти»). Оскільки історія мала вочевидь біблійне забарвлення й починалася з шести днів творення, з перебування Адама в раю, вигнання людини з раю та життя перших патріархів, давні книжники поставали перед запитанням: як могли люди відпасати від справжнього Бога та почати поклонятися фальшивим божкам?

Хронографи складаються майже винятково з перекладних текстів і творчість укладача проявлялася в компіюванні. Утім, існують і винятки. Одним із таких зазвичай вважають так звану «легенду про Совія», уміщену в «Іудейському хронографі» другої половини XIII ст. (таку назву компіляції дав її перший дослідник В.М.Істрін)¹ – у цьому фантастичному сюжеті згадується виникнення «поганства» в Литві. Сам хронограф – загалом досить цікава пам'ятка. Інтерес українських дослідників він викликає передусім тим, що створювався водночас із Галицько-Волинським літописом (точніше, його холмською чи галицькою частиною у Західній Русі)². Чимало точно переданих чи перероблених цитат із різних

* Вілкул Тетяна Леонідівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, сектор досліджень з історії Київської Русі.
E-mail: t-vilkul-1@yandex.ru

¹ Іноді називають також Хронографом 1262 р. Найменування «Іудейський», яке пам'ятці дав В.М.Істрін, стало традиційним. Дату укладення «Іудейського хронографа» обраховано з ремарки в легенді про Совія: книжник вів відлік років «ѿ Авимелеха». Спираючись на дати життя Авимелеха з «Хроніки» Малали та «Повісті временних літ», М.А.Оболенський у праці середини XIX ст. вивів, що запис має вести до 6770/1262 р.

² В.М.Істрін спочатку припускав, що «Іудейський хронограф» написано в Литовській землі (див.: *Истрин В.М.* Александрия русских хронографов: Исследование и текст. – Москва, 1893. – С.358, 360–361). Пізніше вчений визнав за краще локалізувати його в Північно-Східній Русі (див.: *Его же.* Исследования в области древнерусской литературы. – I–V. – Санкт-Петербург, 1906. – С.225–226). Переконливі аргументи на користь того, що хронограф укладено в Південно-Західній Русі та з ним пов'язане створення Галицько-Волинського літопису, див.: *Орлов А.С.* О галицко-волинском летописании // Труды Отдела древнерусской литературы (далі – ТОДРЛ). – Т.V. – Ленинград, 1947. – С.24–27, 30–32; *Его же.* К вопросу об Ипатьевской летописи //

частин хронографа – біблійних книг, «Хроніки» Іоанна Малали, «Александрії», «Історії іудейської війни» Йосифа Флавія – увійшли в текст ГВЛ. Крім того, вплив «Іудейського хронографа» позначився і більш загально, визначивши специфічну композицію цього літопису, позбавленого поділу на річні статті³. Натомість для литовських колег згаданий хронограф є текстом, що доніс дорогоцінні свідчення про дохристиянське минуле Литви, і у фокусі уваги – саме сюжет про Совія⁴.

Легенда про Совія, справді, є певним показником композиційних умінь укладача «Іудейського хронографа» (далі у цій статті скорочене позначення – Ід) та виявом його авторського начала. Однак її дослідження потребує відмови від «оберненої перспективи» бачення модерного часу – коли у центр уваги дослідника потрапляють «оригінальні» описи чи деталі та свідчення «автохтонного» походження, а універсальному й книжному відведено другорядну роль. Річ у тім, що весь епізод про звичай поганської литви не є цілісним записом усних переказів чи оригінальної легенди. Судячи з усього, він з'явився завдяки переосмисленню укладачем хронографа кількох джерел, що були в нього під рукою: хронік Георгія Амартола та Іоанна Малали, «Збірника 16 слів» Григорія Богослова з коментарями Нікити Іраклійського⁵. На це вказує аналіз компонування запозичень та редакторських змін чи то «авторського» тексту, внесеного укладачем Ід в інтерпольовані фрагменти.

Та частина Ід, де знаходимо Совія, присвячена опису поганства, або, в термінах того часу, «еллінської прельсти» («еллиньство») розуміється як язичництво,

Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук: 1926. – XXXI. – Ленинград, 1926. – С.95–96. Див. також: *Вилкул Т.Л.* Іудейский и Софийский хронографы в истории древнерусской хронографии // *Palaeoslavica*. – Vol.XVII, 2. – Cambridge, Mass., 2009. – P.65–86.

³ Ті дати, що збереглися в одному зі списків – Іпатієвському – насправді є сіткою років, накинутаю переписувачем XV ст. Початково ГВЛ містив лише 4 оригінальні дати (вони присутні також у Хлебниковському списку) (див.: *Толочко А.П.* О хронологии Ипатьевского списка Галицко-Вольнской летописи // *Palaeoslavica*. – Vol.XIII, 1. – Cambridge, Mass., 2005. – P.81–108).

⁴ Текст легенди див.: Додатки, І. Легенда про Совія увійшла до корпусу литовських історичних джерел (напр., включена у збірник джерел з релігії та міфології балтів: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – T.1: Nuo seniausių laikų iki XV a. pabaigos. Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 1996. – P.263–268). Література про язичницькі та міфологічні аспекти сюжету про Совія обширна, однак у цій статті обговорюється інший бік проблеми, тож обмежує посиланням на недавні ґрунтовні праці І.Лемешкіна, див.: *Лемешкин И.* Балтийская «басня» в составе хронографа 1261 г.: Фольклорный нарратив о Совии // *Tautosakos darbai*. – T.XXX. – Vilnius, 2005. – P.140–165; *Его же.* Иоанн Малала и фольклорное сказание о Совии в составе Хронографа 1262 г.: переводная византийская хроника и древняя литовская литература // *Senoji Lietuvos literatūra*. – Kn.2. – Vilnius, 2006. – P.229–275; *Lemeškin I.* Sovijaus sakmė ir 1262 metų Chronografas (pagal Archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I.J.Zabelino nuorašus). – Vilnius, 2009.

⁵ «Хроніка» Амартола з продовженням (так званий «Продовжувач Амартола») датується серединою X ст., про місце та час перекладу точиться полеміка: Болгарія X ст. чи Русь XI ст. «Хроніка» Малали написана у VI ст., перекладена, як припускають, у Болгарії в X ст. Нікіта Іраклійський – візантійський автор другої половини XI ст., його коментарі на «Слова» Григорія Богослова перекладено давньослов'янською, як уважають, досить оперативно, уже у XII ст. (див.: *Понырко И.В.* Был ли Климент Смолятич создателем первого славянского перевода Толкований Никиты Ираклійского на 16 Слов Григория Богослова // *ТОДРЛ*. – Т.59. – Санкт-Петербург, 2008. – С.133–143). Фрагменти з Малали та Амартола у складі «Іудейського хронографа» були визначені вже дослідниками XIX ст. і вказані в описі складу Ід, зробленому В.М.Істриним (див.: *Истрин В.М.* Александрія... – С.318–342) (щодо конвою сюжету про Совія – с.328; на жаль, саме у цьому місці в описі багато неточностей, майже все приписане Малалі, тим часом як насправді в компіляції використано різні джерела)). Фрагменти «Збірника 16 слів» Григорія Богослова в Ід ідентифіковані порівняно недавно (див.: *Буланін Д.М.* Античные традиции в древнерусской литературе XI–XVI вв. – München, 1991. – С.158; *Thomson F.* The Myth of a Slavonic Translation of Pseudo-Nonnus' Scholia Mythologica in Orationes Gregorii Nazianzeni // *Palaeobulgarica/Starobulgaristika*. – Т.18. – №3. – 1994. – С.91–92; *Иванов С.А.* Мифологический конвой «басни о Совии» в составе Иудейского хронографа // *Славяноведение*. – 2010. – №2. – С.63–71). Я щиро вдячна С.А.Іванову за його люб'язні консультації. Оскільки зауваження Д.М.Буланіна та Ф.Томсона щодо Ід лапідарні, а С.А.Іванов орієнтується на грецькі тексти (припускаючи вплив не лише Малали, а й, напр., «Пасхальної хроніки»), у цій статті зроблено уточнення щодо структури та джерел Ід, див.: Додатки, II.

а не як звичаї певної області, тобто йдеться про поганство в його всесвітньо-історичній перспективі). Укладача передусім хвилює тема виникнення політеїзму. Відповідь на нагальне питання, яким чином люди «почаша кумиры творити» й офірувати різним божествам, слов'янські книжники знаходили в перекладних грецьких хроніках – у тому числі в Амартола, де подібні розмірковування, можливо, навіть надто багатослівні. Подією давня «еллінська» історія найдетальніше описується у «Хроніці» Малали⁶, а включення з неї також традиційно входили у відповідні підрозділи хронографів. Проте Іоанн Малала писав про Зевса, Діоніса, Крона та інших як про легендарних, однак реальних грецьких, ассірійських та єгипетських героїв і царів. Такий евгемеричний підхід улаштував далеко не всіх книжників, тому твір Малали часто доповнювали іншим джерелом – «Словами» Григорія Богослова з коментарями Нікити Іраклійського, де про Зевса, Діоніса, Афродіту тощо оповідається саме як про богів⁷.

В Ід легенду про Совія вміщено у строкатий колаж із фрагментів збірника Григорія Богослова⁸, хронік Малали, Амартола та Книги Буття. Тема еллінської «прелести» є головною у словах 16–19 Ід (хронографи, як і інші компіляції великого обсягу, часто поділялися їхніми укладачами чи переписувачами на глави та «слова», часом ці складові мають заголовки, інколи просто нумеруються)⁹. Певні фрагменти скопійовані в Ід з його джерел точно, в інших бачимо скорочення чи більш-менш вільне переповідання тексту. Скорочену компіляцію знаходимо, наприклад, в оповіді про створення Вавилону та про Хуса-«мурина» (ефіопа), його сина Неврода, котрий став першим вавилонським царем, а також Крона, Дія (Зевса) та Афродіту (див. тексти¹⁰; для кращого візуального

⁶ Тема «виникнення еллінської прелести» розвивається у 2-й та 3-й книгах «Хроніки» Малали.

⁷ Крім Ід, «Хроніку» Малали поповнили коментарями Нікити Іраклійського також в «Еллінському літописі» обох редакцій. Поки що виданий лише «Еллінський літописець» 2-ї редакції, однак вступна частина в обох редакціях спільна, з незначними розбіжностями (див.: *Летописець Еллинский и Римский*. – Т.1: Текст / Под ред. О.В.Творогова. – Санкт-Петербург, 1999. – С.8–10); щоправда, у коментарях до цього видання інтерполяції зі «Слів» Григорія Богослова не ідентифіковані (див.: *Творогов О.В.* Комментарий к тексту Летописца Еллинского и Римского // *Летописець Еллинский и Римский*. – Т.2: Комментарий и исследование О.В.Творогова. – Санкт-Петербург, 2001. – С.8–9). Збірник «Слів» Григорія Богослова зберігся давньослов'янською у трьох редакціях, однак у 1-й ще відсутні коментарі Нікити Іраклійського. Про побутування «Слів» Григорія Богослова див.: *Бруни А.М.* Θεολογος: Древнеславянские кодексы Слов Григория Назианзина и их византийские прототипы. – Санкт-Петербург, 2004.

⁸ Слід відзначити, «язичницького» більше за все саме у поясненнях Нікити (у слов'янських рукописах вони позначені словом «толкъ»), а не в оригінальних словах Григорія Богослова. В Ід залучалися два «Слова» зі «Збірника 16 слів» – «Слово на святе Хрещення» (Богоявлення) та «Слово погребове» Василю Великому. При цьому лише одного разу засвідчене не тлумачення Нікити, а основний текст Григорія Богослова. Пор. Віл арк.26 зв. та «Збірник 16 слів» Григорія Богослова (за списком: РГБ, ф.304.1, собр. Троице-Сергиевой лавры №8, л. 24 а).

⁹ Поділ на «Слова» міг бути відносно пізнім, однак він усе ж таки відбиває певну тематичну єдність і часто використовується дослідниками. Склад «Слів» 16–19 Ід, у тому числі «Слова» 17, де вміщено запис «коротко про Совія» та «Слова» 18, де вписано «розлого про Совія» – див.: Додатки, II.

¹⁰ «Юдейський хронограф» зберігся у трьох рукописах: Віленський – перша половина XVI ст. (Бібліотека АН Литви. F19-109/1–3), Архівський – друга половина XV ст. (РГАДА, ф.181, №3, 279; крім хронографа, у складі збірника також «Літописець Переяславла-Суздальського»), Варшавський – початок XVI ст. (Biblioteka Narodowa, Dział zbiorów specjalnych, BOZ сім 83; текст неповний). Далі у цій статті списки позначено як Віл, Арх, В. У складі Арх, В у багатьох місцях – пізні вставки з «Історичної палей» (південнослов'янської компіляції XIII ст.). Текст Ід відтворено за Віл, варіанти підведено з Арх та близького до нього В. Текст «Слів» Григорія Богослова в повному обсязі не видавався, тут відтворено за одним із ранніх кодексів, що представляє другу редакцію: Сборник 16 Слов Григория Богослова, собр. Троице-Сергиевой лавры №8 (РГБ, ф.304.1). Рукопис оцифровано, див. на сайті Троице-Сергиевой лавры (<http://www.stsl.ru/manuscripts/medium.php?col=1&manuscript=008&page=1>). Тут позначено як Тр-8. Текст третьої редакції («міфологічні фрагменти») частково опубліковано в додатку до кн.: *Буланин Д.М.* Античные традиции... –

сприйняття «авторські», тобто власні слова укладача Ід, виділено курсивом, додане переписувачем Віл – підкреслено¹¹).

Ід, слово 17 (Віл арк.26)	Джерела: «Хроніка» Іоанна Малали та «Слово на Богоявлення» (Хрещення)
<p>сі иже по потопѣ . хоус¹ моуринь ро^м неврода гига^н та . и * сътвори² вавил^м . его же глють прси ба бив³ ша . и сѣща въ свѣзда⁴ нб^чны⁵ . его * наричють крѣжила . то⁷ прѣж^е настави⁴ ловити свѣр^ь . и даше всѣм⁷ сверинж асти . старѣи^ш прѣсо^м <u>црѣи⁵</u> .</p>	<p>(Мал.1.14⁶ поч., Віл арк.31 зв.⁷) Вь лѣта * та , ѿ племене афраксадова⁸ , вбрѣте^с моу^ж нѣкыи моуринь моурь . индианин⁷ . астрено^м . имене^м ган⁷ двуари , и * исписа¹ прѣвѣ въ ин⁷ дѣи^м астрономію . роди же са инѣ ѿ колѣна хамова , хоус⁷ , имене^м , муринь . и * ро^м неврода гига^н та . и * сътвори² вавил^м . его же глють^[Р.с.750] [тѣ прѣси бив³ ша ба , и сѣща въ свѣзда⁴ нб^чны⁵ . его * наричю⁷ крѣжила . то⁷ прѣвѣ настави ловити звѣр^ь . да ше всѣмъ свѣринж ести . и старѣи прѣсо^м ѿ того * племене симова . вбладав⁷ шаго соорією и прѣсидою , и инѣми странами весто^ными .</p>
<p>вѣшаша древнїи⁹ ако кронь вѣста на оца своего глемаго дамїа¹⁰ , и ѿрѣзав оуды его таинна вѣврже¹¹ в море . приплѣше¹² * таинн^х оудов ѿрезаніе¹³ к берег¹³ афроу¹⁴ вѣдѣши и и в^за⁴ и⁸ . да двога⁷ твораше моужьскаа . а дрѣг⁷ ды стра⁴ша женьс каа¹⁵ . тако оубо та стѣл^ннѣ поро^нѣ четса бгъни¹⁶ . паки блоу^нны⁷ ра^м смѣшеніи сквѣр^нны⁷ таинь ,</p>	<p>(«Слово на Богоявлення», Тр-8 арк.24 б–с) Вьшаша¹⁷ ако кронь вѣста на оца своего глемаго¹⁸ . и ѿрѣзав оуды его таинна . вѣврже в море . плодъ же блудных оудов и ѿрѣзание афродитѣ бы¹⁹ . тако оубо та студнѣ породин²⁰ . чететь же са паки блудных ради смѣ^[24с] шени . и скверных таинь .</p>
<p>тѣ же кронь наречень бы⁷ ѿ дамїа²¹ шѣа^[Р.с.53б] своего . въ има прѣхо^ннаа свѣз^ы . бѣ * страшень всѣм⁷ . ако лють ратникъ сѣкїи вса . [Арх.арк. 26а]</p>	<p>(Мал.1.14 продовж., Віл арк.31 зв.) Ра^мса ѿ прѣваго сѣа ноєва . члѣк гига^н ска рода . имене^м кронь , наречень бивъ ѿ дамїа шѣа своего въ има прехо^ннаа свѣз^ы . бѣ же силенъ сѣло . тотъ * показа прѣж^е црѣтовати . рек⁷ ше власти дрѣжа^м . и ины члѣкы²² . и црѣтова то⁷ въ асурин прѣвѣ лѣта многа . и повиноу всю землю перси⁷ , ѿ асурія наречень²³ . бѣ * страшень всѣмъ ако лють рат⁷ никъ , сѣкыи вса .</p>
<p>баю⁷ бо баснослови елиньстїи . ако ѿвѣтъ прїсмь [кронь]²⁴ ѿць дьсьв . ако встати²⁵ смѣ званїа црѣка²⁶ ѿ єдинаго от²⁷ дѣти его . слико ражаше смоу моу^жскъ поль жена его . ира . а цнѣ и²⁸ и²⁸ пожїраше . ро^мвши * дѣи и мїлюючи красоти его ра^м . оукра^нши въ критъ и ѿсла²⁹ . си * блди гли и⁷ бгы и нарица³⁰ .</p>	<p>(«Слово на Богоявлення», Тр-8 арк.23 б) Баю^т³¹ ба^мо словци елиньстїи . ако ѿвѣтъ прїемъ кронь оць дьсьв ако оставитиса їму црѣва . ѿ єдиноґо дѣти иґо . пожїраше їслико ражаше їму мужескъ поль ира нѣкогда же родивши дѣи . и мїлюючи и красоти ради . оукра^нши въ критъ ѿсла и . и приведе куриты бѣсы нѣкыи . гласаща и плещоша . [...]</p>

Примітки: 1. Арх В: бахоусь.

2. Арх В сътвори; у Віл часто спостерігається пізня риса: замінені аористи, при цьому нерідко «л» чи «ль» приписане.

3. Немає Арх В; немає в близькому до Ід скороченому «Софійському хронографі» (Соф): тои прѣвое наста ловити и даше всѣм звѣрину ясти; грецьк. οὐτος πρῶτος κατέδειξεν τὸν κυνῆιον... Див.: *Ioannis Malalae. Chronographia* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. – Vol. XXXV / Ed. H.-G. Béch, A. Kambylis, R. Keydell. – Berolini, 2000]. – Р.9. Грецький текст не вказує однозначно, яким був початковий переклад Малали, однак оскільки Арх В Соф збігаються, вірогідно, «звѣрь» – доповнення Віл.

4. Віл^м приписане пізніше; Арх В старѣи

5-5. Немає Арх В та грецьк., де: ἐπρώτερον ἐν Πέρσαις.

6. Посилання на «Хроніку» Малали за схемою: Мал.1.6 (1-а цифра позначає книгу, 2-а – главу).

7. Фрагменти «Хроніки» Малали, що нас цікавлять, в Ід вписано двічі: у скороченому вигляді в копіїляції про єллінські вчення⁷ і дещо нижче в повній версії. У правій колонці таблиці наведено текст Малали за цією повною версією Ід. Крім Ід, «Хроніка» Малали вміщена також в «Єллінському літописці», та саме перші книги хроніки зазнали в ньому найбільш значної переробки.

8. Так Віл; у Соф арфакса^мва, Арх проп. фрагмент.

9. Доповнення Ід; грецьк. φαῖν ὅτι ὁ Κρόνος ἐπιπέστη... Публікацію грецького тексту фрагментів коментарів Нікіти Іраклійського див.: *Іванов С.А.* Мифологический конвой «басни о Совии» в составе Иудейского хронографа // *Славяноведение*. – 2010. – №2. – С.63–71.

10. Грецьк. інакше: κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ Οὐρανοῦ λεγομένου. При цьому ім'я батька Крона «Дамий» (Δαμῖος) надзвичайно рідкісне, зустрічається тільки в Малали. Щиро вдячна за уточнення С.А.Іванову.

11. Віл слово приписане пізніше; немає Арх В.

С.332–364. «Слово на Богоявлення» у Тр-8 під №2, у 3-й редакції – під №10, «Слово погребове» Василю Великому в Тр-8 – №12, у 3-й редакції – №9. Третя редакція пізня, мову сильно поновлено, тому нижче в різночитаннях наведено лише найголовніші варіанти.

¹¹ Працю укладача Ід треба розрізняти від доповнень укладача Віл, котрий у жодному разі не був бездумним копіюстом. Оскільки текст відтворюється за цим списком, ці пізні нашарування не можуть бути еліміновані. Однак додане переписувачем Віл, очевидно, не належить до початкового тексту Ід, а тому для уникнення плутанини їх підкреслено, варіанти подано у примітках. Якщо маємо справу з очевидним пропуском Віл, у косих дужках введено читання з Арх В.

12. Тр-8 відповідає грецькому: καρτὸς δὲ τῶν ἀσελγῶν ἐκείνων μορίων καὶ τοῦ κόματος.
13-13. Немає Арх В; немає грецьк.
14. Віл пізніше на берегах приписане: афродита; Арх афродить, В афродит'ь.
15-15. Арх В зам. цього: и бы^с. (пор. Тр-8 и грецьк.: Ἡ Ἀφροδίτη γίνηται καὶ οὕτω...); у Віл доповнення зроблене, вірогідно, під впливом наступного уривка. Початковий варіант Ід можна було б реконструювати як: ...ῤрезание афродитъ и бысть...
16. Доповнення Ід; грецьк.: τράτα δὲ πάλιν ἀσυχρῶς διὰ ἀσελγῶν μίσεων...
17. У 3-й редакції: Сице о сем реща (яко); Буланин Д.М. Античные традиции в древнерусской литературе XI–XVI вв. – С.353.
18. Тр-8 погано читається, однак, схоже, імені батька немає. Проте у 3-й редакції все ж таки бачимо «Дамия». Складно сказати, викликано це незалежним залученням «Хроніки» Малали чи ім'я було присутнє вже у 2-й редакції й випало саме зі списку Тр-8.
19. У 3-й редакції: Афродита бысть; Буланин Д.М. Античные традиции... – С.354.
20. У 3-й редакції: (та) студное порождение (почитаема).
21. Арх В дамба.
22. Грецьк. τὸ βασιλεύειν ἦτο ἄρχειν καὶ κρατεῖν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων (в Ід переставлено слова, має бути: власти и держати ины челоувѣкы).
23. Так само В; вірогідно, слід зазначити спільну помилку Ід. Що цікаво, такий точно варіант у Забелінському хронографі, який має спільні читання з Ід і також містить розповідь про Свіа (аналіз читань Малали у Забелінському хронографі див.: Лемешкин И. Пространная редакция Хроники Иоанна Малалы по рукописи И.Е.Забелина №436 // Rýžoviště zlata a doly drahokamů...: Sborník pro Václava Nuňáčka. – Praha, 2006. – S.513–542). В «Еллінському літописці» обох редакцій у цьому фрагменті «Хроніки» Малали «начень», що відповідає грецьк.: ἀπὸ τῆς Ἀσσυρίας ἀρξάμενος.
24. З Арх В; Арх кронъ ѿщѣ, В кронъ, знак виноски, на берегах: ѿщѣ.
25. Арх В встаса.
26. Віл ^{то} приписане; Арх В црѣска; грецьк. τῆς τῶν θεῶν βασιλείας; «званія» – доповнення Ід (пор. грецьк. та Тр-8).
27. Немає Арх В.
28-28. Немає Арх В.
29. Арх В ѿсла.
30. Доповнення Ід; грецьк. καὶ εἰς Κρήτην ἐξέλεμψεν καὶ περιέστησεν αὐτῷ Κουρήτας δάιμονάς τινας...
31. У 3-й редакції: Глаголют убо (еллінстии любомудрецы, паче же рещи баснословцы); Буланин Д.М. Античные традиции... – С.351.

Порівняння з повними текстами наочно демонструє, як робилася вибірка. Залишаючи осторонь те, що додав достатньо творчий переписувач Віл, котрий збагатив текст Ід багатьма глосами та власними доповненнями¹², неважко помітити, що укладач Ід випускав «надлишкові» деталі, вписуючи іноді лише початок та закінчення обраного ім уривка джерела. Наприкінці він додав фразу про облуди, через які видатних людей давнини еліни помилково найменували божествами – і подібних доповнень у тексті Ід декілька.

Ще більш вільно оперує своїми джерелами автор Ід далі, в оповіді про Геракла («Иракла») та Діоніса («Дионусиа»). Тут сполучаються включення з обох залучених «Слів» Григорія Богослова, а крім того, простежуються кілька виразів-зв'язок. Остання фраза цього уривку знову вписана укладачем Ід:

Ід (Віл арк.26 зв.)	«Слово погробове» Василю Великому та «Слово на Богоявлення»
<p>иракля¹ же сна его въбжѣвша². инѣх' же ваще се³мьдеса⁴ бгы а⁵ варицахъ. такѡ с сія бахъ. и не же глють. ни дишноуси . стегно рожаніо . несношєны породы²⁴. иног^а же глахъ глава дысва ѿ того ро^мти⁵. афинѣ, сего р глють мужъ и жена бѣ³. овог^а стража женьскаа . овог^а твора моу^сскаа⁶. а⁷ пань ствѣ ликы твораше. и сего ра^м въбжѣш и и вино⁸ оупоаше и⁹. И инѣ бѣ бѣчисльнѣ и⁹ же ели^с скаа прѣлесть въбжѣша члкъ^м .:</p>	<p>(Тр-8 арк.241 а) ираклии же гѣтса и ть снѣ быти диосовъ ... пелеи же ражаєт ахилеа . теламонѣ же анта иже зовутьса акиде . ѿ дѣда ч^тъ сле плодаше .о.⁸ ираклии же гѣтса и ть снѣ быти диосовъ . (арк.24 а) Дионуосии стегно ражанио . неснесньны породѣ . аky иногѣда главѣ первѣие и бѣ мужеженѣ⁹ и ликѣ . пианыхъ . (арк.24 б) нѣ^с дионусъ . иже мужъ и жена бѣ . овогда твора мужьскаа . овогда же стража женьскоє . глава дысва . въчаше афинѣи . ѿ главы дысвы родитиса роздрѣзаны . вакхии же нѣщии . пиани пласаху . и^с воєваху сѣ дионусомъ ...</p>

Примітки: 1. Арх В иракла.

2. Арх въбжѣвша, В въбжѣвша; доповнення Ід; немає грецьк.: Ὁ δὲ Ἰρακλῆς λέγεται καὶ αὐτὸς υἱὸς τοῦ Διὸς γεγονέναι.

¹² У наведеному вище фрагменті переписувач Віл вписав цілу фразу та зробив кілька дрібніших доповнень.

3. Арх В ихъ.
4. Арх В неснѣшнены (В неснѣшнены) породъ; пор. Тр-8.
5. Арх моужъженъ бѣъ, В мужъженъ бѣъ.; пор. Тр-8.
6. Арх моужеска, В мужеска.
7. Арх В швобужшпа.

8. Число відсутнє у грецьк. (хоча поза тим у Тр-8 переклад точно відповідає грецьк.): ὁ μὲν Πηλεὺς τίττει τὸν Ἀχιλλέα, ὁ δὲ Τελαμὼν τὸν Αἰάντα· οἵτινες ἐκαλοῦντο Αἰακίδαι, τὴν ἀπὸ τοῦ πάππου τιμὴν εντεύθεν κληρούμενοι. Що таке ὁ. (позначення числа «70») – неясно. Але, імовірно, звідси «седемдесят» запозичив укладач Ід.

9. У 3-й редакції інакше: яко же другоици глава прежде, и бог налъжен, и лик упивающихся, и полк ослаблен (Буланин Д.М. Античные традиции... – С.353).

З іншого боку, нерідко трапляються й значні за обсягом буквальні запозичення. Безпосередньо перед легендою про Совія точно відтворено великий фрагмент із коментарів Нікити до «Слова погребового» Василію Великому, на завершени – з невеличким доповненням з «Хроніки» Малали. Ідеться про походження кількох античних знатних родів: «О пелепонидѣ . и кропиде кеоульке мевньсе . елѣпиде * ираклиде . прииди изрекъ изъображеніе словъ семѣ . пелоп'съ . снѣъ бѣъ ан'тоиловъ , и таловъ фржгіиска¹³ цѣа...»¹³.

Книжні мотиви та деталі простежуються й у легенді про Совія. До того уривку, який можна назвати «коротко про Совія»¹⁴, знаходимо паралель у коментарі Нікити Іраклійського до «Слова на Богоявлення». Тлумачиться сходження в пекло Діоніса, див.:

Ід (Віл арк.27–27 зв.)	«Слово на Богоявлення» (Тр-8 арк.24 с)
<p>Ни совьса многого родѣ оувѣда[В.с.562]ти¹ воротъ великаго шграженія . оуловившѣ дивни² вепрь , стоу³нѣ дааше тѣ⁴ пищѣ , и кѣшааше⁵ проити въ адѣ⁴ , не возмог'шѣ же са смѣ⁶ проити враты шсмыю въ адѣ , к деваты⁴ же прише¹ оумоли⁵ рожены⁴ ѿ него , и пѣсти²⁶ и въ адѣ . которав'ше же са на нь братіа сго . іако испѣсти¹ шца ихъ въ адѣ . шнь * избѣже которы и⁷ къ шцоу своемоу въ адѣ сниде⁸ . сго * в земли чер'вми снѣдае³ бывааше и инѣми мно[Віл.арк.27зв.]гymi . и въ древъ б'челами . ⁹и шсвами⁹ . и камары¹⁰ снѣдаемѣ бываше . سمو * на крадѣ шгньнѣи сгорѣвшѣ¹¹ . іако на въздѣсѣ покоинѣ быти :</p>	<p>дионусъ же снити . въ адѣ кушааса . не вѣдши же пути . дѣтищ¹² нѣкки . именовъ просемнось . обѣшаса показати іему путь . о мѣздѣ блужения . онъ же подати іему обѣшаса . възвративъ же са и не дошедъ просемна оумре . вѣю سموковъ¹³ оурѣзавъ . мужьскаго оуда оустроити образъ¹⁴ . и тако свершашъ мертвому обѣтъ¹⁵ . в сеа страсти памать творать . фали фали же суть вѣтви . и оуди таинни мужьскки . то же фуфали :</p>

Примітки: 1. Арх оудѣвати, В ѣдевати.

2. Віл приписане пізніше на берегах: кии (укладач намагався виправити: дикий зам. дивни; однак у результаті отримав: дикийви); Арх дивни, В дивни.

3. Арх искоушааше^с, В искѣшааше^с.

4. Арх В дод.: и въпрашавшоу же са سموу проити въ адѣ.

5. Віл приписане на берегах: одинаго / ѿ; Арх оумоли, В оумоли.

6. Арх В испоусти.

7. Віл приписане пізніше: ради; Арх которыхъ, В которы^х.

8. Немає Арх В.

9-9. Арх В носами.

10. Арх В комари.

11. Арх В изгорѣвшю.

12. У 3-й редакції: юноша; Буланин Д.М. Античные традиции... – С.354.

13. У 3-й редакції: (содед) умре, Просемнось же, سموкви (урезав).

14. У 3-й редакції: устрои подобие.

15. У 3-й редакції: обед.

Зрозуміло, у сюжеті про Діоніса епізод сходження в пекло подано в іншому контексті – пояснення походження штучних фалосів, використовуваних у містеріях. Однак, між іншим, цей паралельний текст пояснює дивний вираз «стоудно дааше

¹³ Віл арк.26 зв. – 27, повний текст див.: Додатки, III.

¹⁴ Обидва записи, «короткий» та «розлогий», див.: Додатки, I.

пищу» в легенді про Совія. Адже в описі сходження в пекло з Ід немає нічого гідного сорому, на відміну від подорожі Діоніса з коментарів Нікити, де згадуються «уды таинные» та «мъзда блужения», тобто «блужение» як плата провіднику-«дѣтищу».

Ім'я «Совии» також, вірогідно, походить з блоку статей на тему «еллінської прелесті», а саме із запозичення з «Хроніки» Амартола у слові 19 Ід (Ам.84.9–85.7)¹⁵. Для цього незвичного імені вчені вже пропонували кілька ймовірних джерел¹⁶, не розглядаючи, однак, найближчий із них і найтісніше пов'язаний власне з легендою про Совія. У слові 19 Ід уміщено фрагмент з Амартола, де знаходимо розмірковування про божеств, Божий промисел, невірну поведінку людей, еллінські вчення та под., і згадано саме «совиа», причому цей вираз з'явився в Ід і не читається в повному тексті Амартола. Оповідается про полеміку («пренію») патріарха Авраама з єгипетськими волхвами у присутності фараона. Суть «пренію» становило наступне: чи можна за датою народження людини визначити її долю, і, якщо доля є передреченою, як бути з володарями, наділеними правом карати й милувати? Скажімо, засудженого на смерть від вогню фараон може наказати втопити, а приреченого до скарання наступного ранку – відпустити на волю. Марними були б спроби «обрахувати» долю. У заключній промові Авраама до фараона йдеться про те, що люди кращі за тварин, оскільки «имеють власть оубивати», а володар кращий за своїх підданих. Промовляється, що не треба підкорюватися долі та облудним давнім ученням, див. Віл арк.30–30 зв. (у більшому обсязі уривок див.: Додатки, IV):

[...] то оубо¹⁷ во елинѣ^x сѣщи оученіе . и бла^дство злаго бѣ совѣа¹⁸ есть глю , шви же и^x многіа бгы нарекоша . и тѣмь мрѣзкы^m сѣщи^m грѣш-

¹⁵ *Истрин В.М.* Книги временных и образных Георгия Мниха: Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе. – Т.1: Текст. – Петроград, 1920. Далі посилання за традиційною схемою: напр., Ам.81.5, де 1-а цифра позначає сторінку видання В.М.Істрин, 2-а – рядок.

¹⁶ Так, В.М.Істрин припустив, що із Совієм пов'язана гласа в тексті Амартола в оповіді про Мелхиседека: «...свьѣа /Арх свѣа. В совѣа/ многого рода . неpravдѣа сего . сего ра^m бе^z мтре бе^z шѣ быти емоу...», Слово 33 Ід, Віл арк. 51 зв. (див.: *Истрин В.М.* Александрия... – С.333). Як з'ясувалося пізніше, уже після видання слов'янського перекладу «Хроніки» Амартола, підготовленого також В.М.Істриним, пасаж «...свьѣа многого рода...» присутній у повній версії слов'янського Амартола: Ам.87.2–3 «свиа многого рода неправдѣа . сего ра^z безъ мтре и без оца...». Тобто, цей вираз ніяк не пов'язаний із роботою укладача Ід, що, до речі, не завжди враховується дослідниками. Пор., напр., спроби визвист литовську етимологію слова «свьѣа»: *Лемешкин И.* Балтийская «басня» в составе хронографа 1261 г. ... – Р.156. Причому, тут в Амартола досить точний переклад грецьк.: *συντλέειν τῶν τῆς ἄκρας ἀδικίας γένε. διὰ καὶ ἀπίστορα καὶ ἀπίστορα τυχεύειν...* (*Georgii Monachi Chronicon / Ed. C. de Boor. – Vol.1–2. – Lipsiae, 1904. – 102.13*). Слов'янський перекладач використав слово «свѣвати» точно відповідно «свѣвати» (широ вдячна за уточнення В.М.Лур'є). Грецький оригінал вказувався також В.М.Істриним (*Истрин В.М.* Александрия... – С.333), та вчений зробив застереження, що тут в Ід «гласа». Також у своєму виданні слов'янського тексту «Хроніки» Малали В.М.Істрин відзначив, що у 9-й кн. йдеться про якогось боярина Совія, який помер у Римі (див.: Мал.9.5, Арх арк. 363 d; *Истрин В.М.* Хроника Иоанна Малала в славянском переводе. – Москва, 1994. – С.234, 251). В Арх тут «сави», Віл «Совии», у списках «Еллінського літописця» обох редакцій «совии», у «Софійському хронографі» «сови». Про цей сюжет див. ще: *Лемешкин И.* Иоанн Малала и фольклорное сказание о Совии... – Р.251–252. Однак фрагмент із Малали досить далеко відстоїть від легенди про Совія, і невідомо, чи прочитував свої джерела наперед укладач Ід. Копіювання кількох сотень аркушів тексту потребувало тижнів, а якщо працювала одна людина, то й місяців праці. При цьому складні імена могли забуватися. Напр., в Ід пишеться про «мира» (Гомера), а потім книжник вписує хибно: «ѡ мира» (див.: *Вилкул Т.* Імена в Александрій Хронографічній: кругозір укладачів Іудейського і Троїцького хронографів // *Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. CCLVI. – Л., 2008. – С.58*).

¹⁷ Пор. Ам. та оубо азъ (у списках розбіжності, наведенне читання відповідає грецьк. αὐτίκα γοῦν ἐγώ). Щодо рукописів «Хроніки» Амартола див.: *Матвеевко В., Шеголева Л.* Книги временные и образные Георгия Монаха. – Т.1. – Ч.1–2. – Москва, 2006. – С.32–38; *Анисимова Т.В.* Хроника Георгия Амартола в древнерусских списках XIV–XVII вв. – Москва, 2009.

¹⁸ Пор. Ам. злаго бѣса вина; грецьк. (τὴν παρ' Ἑλλήνων παιδείαν καὶ φληναφίαν) κακοῦ δαίμονος χαλεπωτάτην ὁλόθεσιν (εἶναι λέγω).

ны^м . и^ж ихъ по^{ло}біа хота^т твори^{ти} . да не стыдїтса е^ж ест^ь пр^{сно} ч^лкоу
по^{ло}біе басное , словїмы^х б^гъ , им^ѣющи^м злое и нечистое житїе . [...]

Під час переписування «злаго б^ѣса вина» («κακοῦ δαίμονος χαλεποτάτην ὑπόθεσιν») трансформувалося у «злаго б^ѣсовья», яке прочитувалося як «злаго б^ѣ Совья». Чи, не виключено, «б^ѣса вина» прямо перетворено у «б^ѣ Совья», якщо припускати не випадкову помилку, а свідому правку тексту¹⁹. У такому прочитанні «Совїї» і несе відповідальність за облуду «еллінських учень», і за внесення ідеї божественія тварі замість творця.

Під час утворення легенди про Совія, імовірно, залучалися й інші тексти. Вірогідні джерела опису вогняного поховання («на крадѣ вгннѣи сгорѣвшѣ») відзначив І.Лемешкін: спалення брата Авраама – Арана в пожежі за Книгою Буття та «Хронікою» Амартола, акцентація поховальної обрядності в Малали, самоспалення Геракла та ін.²⁰ Можна додати паралелі ще до кількох деталей з оточуючих текстів – напр., кілька «вратъ» згадуються в оповіді про походження міста Фів із «Хроніки» Малали (щоправда, їх не 9, а 12): «сѣз^а гра^а великѣ сѣло о двою на десате вратъ»²¹. У цілому, спостереження І.Лемешкіна видаються надзвичайно цінними. Важко прийняти лише загальну тезу: «Давньоруський книжник цілісно передає не тільки зміст, але й автентичну оболонку фольклорного твору»²², – оскільки в «оболонку фольклорного твору» про Совія потрапляє перша книга Біблії та дві перекладних хроніки, що були головними джерелами багатьох давньоруських літописів та хронографів.

Можливо, надалі буде віднайдено інші джерела запису про Совія (наприклад, досі немає критичного видання грецького тексту коментарів Нікіти Іраклійського та слов'янського перекладу цих збірників «Слів», тож у випадкових списках, поки що доступних дослідникам, текст, із великою вірогідністю, є неповним). Слід звернути увагу на дещо дивну композицію фрагментів Ід: «коротко про Совія» знаходиться безпосередньо перед просторим описом того таки сходження в пекло, однак певні деталі у просторій оповіді перетлумачені чи роз'яснені²³. Складається враження, що укладач Ід ще раз повернувся до вподобаного сюжету, переробивши та детальніше прописавши його. Порівняння двох фрагментів демонструє збіг головних їх мотивів, що відзначив уже В.М.Істрин²⁴.

Що стосується «біблійно-хронографічного конвою» легенди, акценти, вірогідно, слід розставити інакше. Для давніх книжників як легенда, так і уривки з хронік мали на меті роз'яснювати сказане у Святому Письмі. Між іншим, слід відзначити, що саме укладач Ід уважав необхідними додати до свого «поганського» колажу з Малали та Нікіти Іраклійського. Його власні слова – це: «б^ѣсовское

¹⁹ В Ід запозичення з Амартола у «Словах» 19 та 33 точно припасовуються одне до одного: у «Слові» 33 вставка з Амартола продовжується з того ж самого рядка, яким закінчилася у «Слові» 19: Слово 19 Ам.82.18–86.7 – Слово 33 Ам.86.7–90.11. Детальніше про особливості структури Ід див.: *Вилкул Т.* Иудейский и Софийский хронографы. Тобто, у принципі, книжник, котрий ділив та розподіляв уривки з Амартола у своїй компіляції, міг звернути увагу й на рідкісне слово «сѣвьяа» та модифікувати текст Амартола.

²⁰ *Лемешкин И.* Балтийская «басня» в составе хронографа 1261 г. ... – Р.144–151, 159; *Его же.* Иоанн Малала и фольклорное сказание о Совии... – Р.243.

²¹ Мал.2.14 (Віл арк. 42).

²² *Лемешкин И.* Балтийская «басня» в составе хронографа 1261 г. ... – Р.151.

²³ Так, «совнева роду» перетворюється у «совии б^ѣ человекъ», «роженые отъ него» – вже прямо названі «дѣтьми» і т.д., див.: Додатки, І.

²⁴ *Истрин В.М.* Александрия... – С.360. У головному сюжеті обох частин легенди збігається, і, що важливо, обидві вони мають завершення.

дѣйство», «еллинская прелестъ», пояснення, з яких причин того чи іншого персонажа давньої історії облудно «обожнили». Авторські доповнення та зміни в тексті завжди свідчать про інтенції та головні акценти уваги. Тема «Слів» 16–19 «Іудейського хронографа» радше може бути визначена як виникнення еллінської «прелести» та відходження від істинного Бога, а не як «підготовка читача до сприйняття оповіді про Совія». Сюжет про литовське поганство – ілюстрація на близькому книжникові «місцевому матеріалі» вподобаної ним загальної ідеї.

Будуть знайдені нові джерела цього сюжету чи ні, у будь-якому разі має йтися про переосмислення перекладних текстів та внесення легендарних мотивів, однак не про оригінальний «цілісний» запис усних переказів. Що цілком відповідає характеру роботи укладачів хронографів – компілювання з рідкими включеннями власних слів, коли творче начало проявляється переважно в композиції. Хоча декому з любителів старовини такий підхід видаватиметься прісним і викликатиме розчарування, як уявляється, він дозволяє адекватно оцінювати цей тип творчості давніх книжників.

Додатки

I. Легенда про Совія, короткий і розлогий варіанти

Напівжирним шрифтом виділено близькі текстуальні вирази, підкреслено доповнення та зміни у Віл.

Коротко про Совія (Віл арк.27–27 зв.)	Розлого про Совія (Віл арк.27 зв. – 28) ¹
<p>Ни совьва многоа родѹ оувѣда^[В.с.56a]ти воротѹ великаго уграженіа . оуловившѹ дивии вепрь , стоу^{нѣ} дааше тѣ^м пишѹ , и кушааше проити въ адѣ² , не возмог^{шѹ} же са емѹ проити враты усмью въ адѣ , к деваты^м же прише^т оумоли^л рожены^м ѿ него , и пѣсти^л и въ адѣ . которав^{ше} же са на нь братіа его . іако дисѣсти^л ѿца ихъ въ адѣ . ѿнь * избѣже которы іхъ къ ѿцо свосмоу въ адѣ сниде³ . его * в земли чер'вми снѣдае^м бывааше и инѣми мно^[Віл. арк.27зв.]гыми . и въ дровѣ б'челами⁴ . и камары снѣдаемѹ бываше . سمو * на кравѣ ѿгнѣнѣ сгорѣвшѹ . іако на въздѣшѹ покоинѣ быти :</p>	<p>Совіа бѣ члѣк . оуловившѹ سموу дивии вепрь . и ^[В.с.56b]земѣ *⁵ из него . ѿ селезениць⁶ . и власть є^т исплечи рожены^м ѿ него дѣте^м⁸ . ѿнѣмъ * изедши^т є . разгнѣвавса на рождѣши^тса ѿ негу дѣте^м⁹ . покушашеса снити въ адѣ . ѿсмерыми враты не возми^т . деватыми хотѣніе свое оуполѹчивѹ . ¹⁰нѣкоторомѹ роженомѹ¹⁰ ѿ него рекше ¹¹снѹ его сказавшю емѹ поу^т¹¹ . братіа же его негодовавши^т на нь . оу^тспросиса¹² оуни^т доше^т . възшѹ ѿца свогто . и приде^т въ адѣ . ѿцо же его вѣр^тавшио с ни^т . сѣтвори емѹ ложе и погребѣ и в земли . наоутріє възпроси его . вѣстав^т шіма . добро ли покоише имѣ^т сси¹⁴ . ѿномуу * възопи^твшю . ѿ * чер'вми изѣде^т бы^т . и гады . паки * наоутріє сѣтвори емѹ вѣр^тю . и вло^т въ.....¹⁵ и положи^т и¹⁶ . наоутріє възпроси . ѿнь * ре^т іако б'челами и комары мно^[В.с.57a]гыми снѣде^т бы^т . оу^тхѣ^т¹⁷ ми . іако та^тко спа^т . паки * наоутріє сѣтворивъ кравѣ ѿгнѣнѣ великѹ и врѣже и на ѿгнѣ . наоутріє же възпроси его . добрѣ ли почи^т сси¹⁸ . ѿномуу * рекшю іако дѣтшѣ в колыбели сла^тко спа^т . ѿ великаа прѣлестѣ діавол'скаа . іа * введе въ литов'скыи ро^т . и въ іавѣзи¹⁹ . и въ прѣсы . и въ смѣ²⁰ . и въ либѣ²¹ . и иныа многіа ғзыкы . и * совіцею наричютса . мнашені дша^т своимѹ сѣща прово^тника въ адѣ . совія . бѣвшѹ шему²² в лѣта авиме^тха . и * и нѣ мртва телеса своа съжигают^т . на кравѣ^т . іако * ахиле^т . и сан^т ѣ . и иніи по ра^ту ^[Віл.арк.28]сліни . сію прѣлестѣ совіо²³ введе в нѣ . и * приноси^т жрѣтѹ скверны^т бгмѹ . ан^т дѣсѣ^т²⁴ . и пер'кѣнови . рекше громѹ . и жеворѣнѣ²⁵ . рекше сѣце^т . ^[Арх. арк.27зв.] и телавели кѹ ^[В.с.57b]кѹзницѣ²⁶ . сковавшѣ²⁷ емѹ слнце . іако свѣтити по земли . и възвер^тгшю емѹ на нбо слнце . си * прелестѣ сквер^т наа приде в нѣ ѿ слинѹ . лѣ^т же имѣно^т ѿ авимелеха . и многогѹ родѹ сквернаго совья²⁸ . до сего лѣта в на * начахо^т писати книги си²⁹ . естѣ лѣ^т во³⁰ ѣг и у и . м . и . с . лѣ^т тос было³¹ :</p>

Примітки: 1. У Віл цьому фрагменту передує заголовок: Скаже^т поганьскыа прѣлести быти сіцевои в ли^твѣ нашеи . слови . ил .; Арх арк. 26 d на берегах ліворуч . са .; заголовок у рядку: **оуказѹ же поганскои прелести сице** . иже совія бгмѹ нарицаю^т . Слово . смое на десѣт .; В на берегах ліворуч: са ; у рядку: **оуказѹ же поганскои прелести сице** . иже сѣвіа бгмѹ нарицаю^т . слово . осмое на десѣт . Віл «литѣвѣ нашеи» м . б . як доповненням заголовку , так і читанням Ід , випущеним в Арх В (оскільки списки Арх та В надзвичайно близькі , більшість характерних помилок Арх повторюються у В).

2. Арх В дод.: и въпрашавшоу же са емоу проити въ адъ.
3. Немае Арх В.
- 4-4. Арх В носами.
5. Арх В иземше.
6. Віл 1-е е приписане?; Арх В слезениць.
7. Арх В еи.
8. Немае Арх В.
9. Немае Арх В.
- 10-10. Арх роженымъ, В роженымъ¹.
- 11-11. Арх В сномъ. Яким було початкове читання Ід, неясно. Те, що випущене в Арх В, може бути доповненням Віл, однак, з іншого боку, перегукується з мотивом «проводника-дѣтища» у Нікіті.
12. Віл виправлення, «и» надписане над «оу»; Арх В испросиса.
13. Віл пізніше виправлено та приписано на берегах: приведѣ его к вамъ (іншою рукою): изъшедь; Арх В прииде.
14. Арх В имѣ.
15. Віл не читається, щільно записане пізнім начерком: вложилъ ^{его} во скриню драванѣ; Арх вложышемоу въ древо (и положи), В вложышемѣ и въ древо.
16. Віл приписане пізніше: ^{спасты}.
17. Віл * приписане пізніше.
18. Арх В почи.
19. Арх В и атвезѣ.
20. Арх В въ емѣ.
21. Арх В и во либѣ.
22. Арх бывшоу емоу, В бывшѣ емѣ.
23. Арх совии, В совии.
24. Арх В андаеви.
25. Арх жвороунѣ, В ж^орѣнѣ.
26. Віл виправлено у: телавелѣ къ кѣзнѣцѣ; Арх В телавели коузне^ию.
27. Віл ^м приписане; Арх В сковавше.
28. Віл виправлено пізніше у: совѣа.
29. Віл виправлено пізніше у: сил.
30. Немае Арх В.
31. Немае Арх В, тільки: (с̄.) лѣ^т.

II. Опис «Слів» 16–19 «Іудейського хронографу»

Слово 16 (Віл арк.25–25 зв., Арх арк.25 b – 25 d, В. с.51 a – 52 b)

1. **В**ыше пре^писаннѣ^к же лѣтѣ^х . ѿ племени афетова ... ре^кше кѣміро^служеніа. – Мал.2.16²⁵;
2. приноси^ти дѣшамъ бѣжеска^м , кѣміро^м камено^м . и дровѣ позлащенѣ ... сіи же софоклись . єдиноблвстїе слави^т. – Мал.2.12 (пор. Мал. повна версія, Віл арк.39 зв.);
3. ѿ сего серѣха^ж * и инї прѣлестное прїимше оученїе баснословать. – ремарка укладача Ід;
4. платонѣ бо высокїи філосо^ѳ . въ еллінѣ^х ... дщерь аталан^товѣ . въ камыкѣ . превбрасївшюса таковаа кощѣнѣствоваша. – Мал.7.6 част. (пор. Віл арк.457);
5. слїнцо^ж * и лѣнѣ * и свѣзда^м . вгню^ж * и водѣ * и всѣи твари по^нбнѣи * и жртѣвѣ приношахѣ всѣе льстаще^с . ѿкв^ж фара истѣкан^наа капїца твораше . а авелеви оубо оубитїа ра^м прѣвѣи кумїрь созда^т * и оубожї^т его вторыи^ж * кѣмірь сїфовѣ с^твори^т . и оубожїлѣ : его²⁶. – ремарка укладача Ід²⁷;
6. Сифѣ бо снѣ адамовѣ . изѣвбрѣте свѣз^ннаа теченїа . и грамотѣ еврейскѣю . исторїею списалѣ. – Мал.1.3 част. (пор. Віл арк.17–17 зв.) та Ам.53.8–9²⁸;
7. сновѣ^ж его изѣвбрѣгоша ѿ^ж ѿ сїфа , испїсанаа на ^тсцѣ мѣжи бѣвше м^рїи ... стлѣтѣ^ж * каменїи уста^т . въ сирѣскої горѣ . по потоцѣ . дажѣ * и доселѣ стоїт . ѿко^ж * іусифѣ сказа^т. – Мал.1.12²⁹;
8. сего ра^м бмѣ прозванѣ бы^с сифѣ . сего ра^м глѣють , снѣве бжїи поаша дщери члѣцьскїа . снѣве бо сїфови поаша дщери кайновы . и ро^мша и^м снѣы . и быша гїган^ти на земли ѿ вѣка члѣци нарочити. – Мал.1.5 част. (пор. Віл арк.18) та Ам.53.13–15³⁰.

Слово 17 (Віл арк.25 зв. – 27 зв., Арх арк.25 d – 26 с, В. с.53 a – 56 a)

1. **В**ъ та^ж лѣта крадѣ вгнѣнѣю пувїтї^т бѣ с нбси ... прише^чи^ж * крада въ іврда^нскѣю рѣкою . и вгасе. – Мал.1.6 част. (пор. Віл арк.18 зв.);

²⁵ В.М.Істрїн уважав, що уривок читається тільки у «Софїйському хронографі», тому в його виданні нумерація глав 2-ї книги Малали закінчується на 2.15. Однак в Ід цей фрагмент усе ж таки присутній, тому нумерую як как гл.16 (грецьк. текст «Хронїки» Малали – Мал.2.18).

²⁶ Арх В сѣтвори . оубожї и.

²⁷ Скорїше за все, на цей уривок вплинуло запозичення з Ам.3.8–10 вище та біблїйна оповїдь про Фару.

²⁸ Пор. Ам.53.8–10: ба бо Сїфа соушци тогда члѣци нарекоша, зане оумаше грамотоу їврѣискоу и звѣздамѣ имена; Мал.1.3: Сифѣ^ж * имаше м^рость ѿ ба . и повелѣнїемъ бжїи^м сѣтвори^т имена звѣздамѣ всѣ^м.

²⁹ На початку – переказ, повний варіант зберїгся в «Еллінських літописцях» та «Тихонравовському хронографі».

³⁰ Пор. Ам.53.13–15: оубо Сїфови... снѣве... иже веселахоуса блоудомѣ, къ дщере^мъ Кайнамѣ внидоша, ѿ нихъ же родишаса гїгантане...

2. сі иже по потоуп̄ . хоус̄ моурин̄ ро^{мн} неврода гига^{нт}а . и^ж створи^л вавил^м ... стар̄и^{мн} пресо̄м̄ пр̄ь и^ж. – Мал.1.14, початок (пор. Віл арк.31 зв.);
3. в̄щаша древн̄и іако крон̄ь в̄ста на о̄да своего ... паки блоу^ны^ж ра^{мн} см̄шениі скверны^ж тайн̄ь. – коментар Нікіти Іраклійського, «Слово на Богоявлення» (Тр-8 арк.24 б–с);
4. т̄ь же крон̄ь наречень бы^ж ѿ дам̄іа ... іако лют̄ь ратник̄ь с̄ькіи вса. – Мал.1.14, продовження (пор. Віл арк.31 зв.);
5. баю^т бо баснословци елиньст̄іи ... міл̄юущи красоты его ра^{мн} . оукра^нши в̄ крит̄ь и ѿспала. – коментар Нікіти, «Слово на Богоявлення» (Тр-8 арк.23 б, 28 а);
6. си ^ж блади гли и^ж б̄гы іа нарицаху. – ремарка укладача Ід;
7. вставив̄ ^ж пик̄ь сна своего в̄ асоуріи . имене^м велонана .... его ^ж пр̄ьси б̄га др̄ьжать. – Мал.1.17 част. (пор. Віл арк.32);
8. пик̄ь ^ж поа сестр̄ь свою ир̄ь. – Мал.1.15 част. (пор. Віл арк.32);
9. ели^нст̄іи же філософи сл̄ь негод̄юще . ир̄ь м̄тр̄ь вс̄ь б̄ь нарицах̄ж. – коментар Нікіти, «Слово на Богоявлення» (Тр-8 арк.23 б, 23 д);
10. др̄ьжа^т цр̄ств̄а западни^м вс̄ь^{мн} земл̄ам̄и³¹ . им̄ь с̄ны и дщери многы ... кажуща и^м види н̄ькіа и проказы . фаоуна бо с̄нь его. – Мал.1.20 част. (пор. Віл арк.32 зв. – 33);
11. златы^м б̄го^м нарицах̄ж. – Мал.1.22 част. (пор. Віл арк.33 зв.);
12. и в̄бр̄ьтша и^м р̄д̄ь златоу . дающа им̄ь злато много . – Мал.1.21 част. (пор. Віл арк.33);
13. иракліа же сна его в̄б̄ж̄ивша^с . ин̄ь^ж же ваще се^мьдеса^т б̄гы іа нарицах̄ь . тако ^ж сіа бах̄ь . ѿ не^м же гл̄ють. – коментар Нікіти, «Слово погребове» Василю Великому (Тр-8 арк.241 а) та доповення укладача Ід;
14. ни дивноусіи . стегно рожанію ... іа^ж піан̄ств̄ь лыки твораше . – слова Григорія Богослова та коментар Нікіти, «Слово на Богоявлення» (Тр-8 арк.24 а, 24 б);
15. і сего ра^{мн} в̄б̄жиша и . и вино^м оупоаше и^ж . **И** ин̄ь^ж б̄ь б̄е^числьны^ж и^ж же ели^нскаа пр̄ф̄лест̄ь в̄б̄жиша ч̄л̄к^м : – ремарка укладача Ід;
16. **О** пелепонид̄ь . и кропиде ... оукор̄ь же па^ч род̄ь его , и т̄ь пристр̄ч̄н̄ь н̄ь^с б̄ь. – коментар Нікіти, «Слово погребове» Василю Великому (Тр-8 арк.240 б – 241 а);
17. зане ^ж ко ал̄ьк̄мин̄ь жен̄ь , афітрин̄ь прим̄ьсиса , блоу^ны^ж бо твораше^с с нею . сего ра^{мн} оубожиша иракл̄ьа : – Мал.1.21 част. (пор. Віл арк.33);
18. **Ни** совьєва многоа род̄ь оув̄дати ... іако на в̄зд̄ж̄ь покоин̄ь быти: – коротко про Словія (пор. коментар Нікіти, «Слово на Богоявлення», Тр-8 арк.24 с).
- Слово 18** (Віл арк.27 зв. – 28 зв., Арх арк.26 д – 27 б, В. с.56 а – 58 б)
1. Совіи б̄ь ч̄л̄к̄ь . оуловівш̄ь емоу дивіи вепр̄ь ... до сего л̄ьта в на ^ж начахо^м писати книги си , ест̄ь л̄ь^т во *х̄г* и *у* и *м̄*. и *с̄*. л̄ь^т тоє б̄ьло. – розлого про Совія;
2. **Жил̄ь** рагав̄ь родн̄ь сер̄ьха *с̄*. и з л̄ь^т ... арон̄ь ^ж ро^{мн}ы^ж лота: – Бут.11.21–27;
3. **И** по тч^м жи^т фара л̄ь^т .р̄. и л̄̄ и е̄ и оумре ... сего ра^{мн} чю^{мн}вса б̄ж̄ію исписанію . назнамена^{мн} гл̄щи . – Ам.81.5–15³²;
4. и оумре аро^{мн} пр̄е^л фарою ш̄ц̄емь свои^м ... быша ^ж вси д̄ніе фары в̄ь хара^нь *с̄*. и *е̄*. л̄ь^т и оумре т̄ь : – Бут.11.28–32.
- Слово 19** (Віл арк.28 зв. – 31 зв., Арх арк.27 б – 31 а, В. с.59 а – 74 б)
1. Авра^мь бо сы^н *д̄*. л̄ь^т и б̄гора^жумію спо^{мн}б̄са ... с̄ьз^нав̄ь ср̄ца и ра^жум̄ьваа вса д̄ьла наша ави^с ем̄ь. – Ам.81.16–29;
2. и ре^ч г̄ь б̄ь к̄ь аврам̄ь ... и женоу е^т . и все еліко б̄ьаше емоу и лот̄ь с ни^м. – Бут.12.1–20;
3. **Пр̄ьв̄ь** бо іако ^ж в̄щач̄е^т івси⁰ ... емоу ^ж и десат̄н̄ь оуделил̄ь ѿ всего авраам̄ь: – Ам.82.18–86.7.

III. Оповідь про еллінські аристократичні роди з Ід

Ід (Віл арк.26 зв. – 27)	«Слово погребове» Василю Великому (Тр-8 арк.240 б – 241 а)
<p>Опелепонид̄ь . и кропиде [В.с.54б] кеоульке мевн̄ьсе . сл̄'пиде ^ж иракл̄иде¹ . приди [Арх.арк.26б] изрек̄ь изьображеніе слов̄ь² сем̄ь . пелоп̄с̄ь . с̄нь б̄ь ан̄'тоилов̄ь , и талов̄ь³ фр̄жгіиска⁴ цра . а ан̄'таталь , бран̄ь пріе^м , с̄ь⁴ иломь .</p>	<p>ничтоже б̄ша ієліни родом̄ пелопиде . и кропиде . и алькомеони . и акне . ин̄ь род̄ь т̄ьх̄ь приди же да рекоу изьображеніе¹⁵ . пелоп̄с̄ь . с̄нь б̄ь анталов̄ь фригійскаго ц̄ра . антал̄ь же бран̄ь пріем̄ь . со иломь с̄ьздавш̄им̄ь</p>

³¹ Віл и земл̄ам̄и надписане над рядком пізніше; Арх Віл вс̄ь^м.

³² В.М.Істрін не відзначає початок цього фрагменту (див.: *Истрин В.М.* Александрия... – С.328–329). Учений уважав, що тут продовження цитати з Буття (Бут.11.32), та насправді тут точне запозичення з «Хроніки» Амартола (де, своєю чергою, переказ Бут.11).

<p>сьз'авшімь сл'ичны⁵ гра⁴ боаса побѣженіа . въз'рати с'на своє⁴ . въ пеленидѣ⁶ . поати пеш'ца съ имѣніе⁴ рекъ , аще оубо побѣжо възвратиса въ фрѣгю . аще ли побѣда⁷ ма прѣбд³⁰ въ свропії . поемъ * полоп'сѣ⁷ въ иладѣ⁸ въ безакон'нѣю⁸ странѣ тако совемѣ . в неѣ * црѣ именовсѣ¹⁰ . имѣ дщерь ипоподамію¹¹ . его * с кон'никъ побѣдивъ пелоп'сѣ¹² . и въземъ странѣ въ апіа¹³ мѣсто , имѣнова пелепонисѣ . се оубо ѿ поленидѣ¹⁴ .</p>	<p>сл'ичъ градъ . и боаса побѣженіа въ^[240]]зврати с'на своего въ пелопиду поати пѣшець съ имѣніемъ рекъ аще побѣжо . възвратиса оу фригю . аще ли побѣдять ма прѣбууди въ свропії . поемъ же воѣ пелопсѣ въ иладу въ бесконьюою страну тако зовемоу . іаъ же црѣ номеосѣ . имѣ дщерь . ипадамиа и въземъ страну въ апіа мѣсто именована . пелопенисѣ ѿтоуду же зовоутьсѣ . пелопѣниде . и се оубо о полопенидѣхъ .</p>
<p>кекроп'сѣ * црѣ бѣ афинѣ¹⁶ , и* и велми оукраси атическѣю странѣ¹⁷ . зваша¹⁸ са двогласѣ . акы двѣ [В.с.55а] странѣ прѣмо¹⁷ . еладѣ , и іеопетъ . глѣ бо іако афинѣ бѣша ѿ египта . егупетъ * ѿ саеса града . властитель * афинѣ¹⁹ . то¹ кекроп'сѣ бѣ¹ , имѣ¹ егупе¹скы¹ гла¹ . навиче * ели¹скы . ѿтѣда ѣбо [Віл.арк.27] сво¹⁹ми¹⁹ кекропидѣ именуоутсѣ .</p>	<p>Кекръсѣ²⁰ же црѣ бѣ афинѣомъ . иже велми оукраси атигискою²¹ зваше же са двогласенъ . іако двѣ странѣ премо¹⁷ . иладу и іеопетъ . глѣ оубо іако афинѣ бѣша ѿ іеопта . іеопетъ же ѿ саеса града . властитель же акипиемъ²² . то кекропсѣ бѣ¹ . имѣи іеопетскыи гла¹ навиче и іелинскыхъ²³ . ѿтуду же сводими кекро^[240d]пиде именуоутсѣ²⁴ .</p>
<p>сасѣ²⁵ * и то¹ снѣ бы¹ми дивсѣ²⁶ глѣтса выправдѣ славенѣ . нѣкога бо бѣдѣждю бив'шо въ еладѣ . придоша к не¹ старѣишыны града . моли¹ свое¹ ѿца дабы дождѣ былъ . сак²⁷ же ставъ . и тако помолиса ѿшо своемѣ . ѿ бѣсовскаго дѣйства бивъ дождѣ . 29 илѣмъ * мнѣв'шѣ іако ѿ оца смѣ бив'шо бго²⁹ и нарицахѣ²⁹ . вода многа напои еладѣ . ѿтѣда да оубо чѣтѣ сакоу³⁰ іави¹ . тотъ * ражаѣ два с'на . пелеа . и теламона . пилен ража [В.с.55b]сѣ ахілеа . а теламонъ . сан'та . и іа¹ зовѣтса анык'де³¹ . чѣтѣ ѿ дѣда своего пріемлюще³² .</p>	<p>іакося же глѣтса снѣ бытѣ диосовъ выправѣдоу славенѣ . нѣкогда бездождю бившо въ еладѣ . придоша к нему старѣишыны града молаче и молити своего оца . дабы дождѣ былъ . онъ же ставъ помолиса и бѣ¹ вода напаяоуи иладу . ѿ^[241a]тоуду же чѣтѣ неакѣсоу ависа и тѣ роди два с'на пелеа . и теламона . пелеи же ражаеъ ахілеа . теламонъ * еанта иже зовутьсѣ акиде . ѿ дѣда чѣтѣ сде плодаче</p>
<p>ираклиѣ же и тотъ снѣ быти дивсѣ³³ глѣтса . [Арх.арк.26с] въ правдѣ славе³⁴ . зевесѣ³⁴ бо бѣ¹ сѣ алькміною сѣтворивса члѣк³⁵ и сѣвокж'нѣсѣ³⁵ . и ро¹ми иракліа . и* многы побѣды сѣтвори¹ иракліи . мнози * быша ѿ ираклѣд . прѣвое славныи илосѣ црѣ ѿ него * лакедемон'сти црѣвѣ вси по ра¹у елинес кѣ . неавимы¹ приборѣгаю¹ . басни хвалаче своа дѣды ѿнѣ си и другѣи иракліи . и* невѣрно сѣ іако бѣ бѣда смртнѣи женѣ примѣсиса . оукоръ же па¹ родъ его , и тѣ¹ пристр'тнѣ нѣ¹ бѣ .</p>	<p>ираклиѣ же глѣтса и тѣ снѣ быти диосовъ . зевеси бо бы сѣ акміною³⁶ сѣтворивсѣ члѣвк . и роди иракліа иже и многы побѣды створи . и многы ѿ ракліа . прѣвое славны илосѣ . ѿ него же и лакедомон'сти црѣвѣ вси . и выпростѣ елини не имоуше ѿ своихъ рещии похвалитисѣ³⁷ кѣ неавимымъ приборѣгають . въ басни хвалаче своѣ дѣды . онъ сии³⁸ и онъ сии раклеа . иже и невѣрно³⁹ іако бѣ быша . како бо вѣрвати іако бѣ боуда . смертнѣи женѣ примѣсиса оукоръ же паче роду . и тѣ пристр'тнѣ нѣ¹ бѣ кѣ велевѣ⁴⁰ примѣшпшаса женѣ .</p>
<p>зане⁴⁰ *ко альк'минѣ женѣ , афитричнѣ примѣсиса , блѣоу^{41a} бо твораше⁴² с нею . сего ра¹ми оубожиша ираклѣа .</p>	<p>(Мал.1.21, Віл арк.33) фивѣи бо глѣтѣ альк'минѣ женѣ . афитрични примѣсивса . ро¹м ѿ неа снѣ имене⁴ , ираклѣ , стѣ * иракла наричю¹ трѣмра'на , тои показа прѣвѣ въ ве'рни⁴ частѣ⁴ моу⁴ростѣ , рекше в запа⁴ны⁴ страна⁴ , сего оубоживше и* ѿ племѣни е¹ , прозваша звѣз'оу на нѣси по имени его ...</p>

Примітки: 1. В Ід текст тут дещо перероблений, притому зіпсовані деякі імена, у Тр-8 натомість випущені «Іракліди», пор. грецьк.: Οὐδὲν ἄν ἦσαν οἱ παλαῖοι παρὰ τοῖς Ἑλλησιν εὐγενεῖς Πελοπίδα τινεῖς καὶ Κεκροπίδα καὶ Ἀλκμάδωνες καὶ Αἰακίδα καὶ Ἡρακλείδα καὶ τὰ ἄλλα γένη.

2. Доповнення Ід (відсутнє грецьк., Тр-8 та 3-тя редакція). Імовірно, доповнення зроблене зі стилізацією під верзи зі збірника, пор. в іншому місці «Слова на Богоявлення»: «слова изображення сего» (Тр-8 арк. 23 b, див. вище).

3. Арх В анталѣ таловѣ; грецьк. Παντάλου.

4. Арх примѣ . со; В примѣ со.

5. Арх В сл'ичъ.

6. Арх В пелеподу.

7. Арх В пелопсѣ.

8. Арх во иладу; В въ иладѣ.

9. Грецьк. ἐν Ἀπλία χώρα (пор. Тр-8).

10. Грецьк. Οινόμαος.

11. Арх ипоподамью, В иподамью; грецьк. Ἴποδάμειαν.

12. Так Арх, В полпосѣ; «его * ... пелоп'сѣ» відсутнє у Тр-8 та 3-й редакції (Буланін Д.М. Античные традиции... – С.337), однак відповідає грецьк.: ὄν ἐν ἀγῶνι ἱππικῷ νικῆσας ὁ Πέλοψ.

13. Арх В ашиа.

14. Арх полепонидехъ, В полипонидѣ¹⁴; грецьк. περὶ τῶν Πελοπίδων.

15. У 3-й редакції: Прииде же убо да реку сих ізображення; Буланін Д.М. Античные традиции... – С.336.

16. Арх В афинѣомъ.

17. Грецьк. τῆν Ἄττικην (у цьому найменуванні Ід дає точніший варіант, ніж Тр-8 та 3-тя редакція, пор. також нижче, афинѣомъ Ід / акипиемъ Тр-8 / апикием 3-ї редакції).

18. Арх В зваше.

19. Арх В свободими.

20. У 3-й редакції: Кекропс; Буланін Д.М. Античные традиции... – С.337; грецьк. Κέκροψ.

21. У 3-й редакції: Атгидийскоу / Атьгътидийскоу.

22. У 3-й редакції: апикием; грецьк. Ἀθηναίους.

23. У 3-й редакції: еллиньскый.

24. У 3-й редакції: именуоутсѣ.

25. Так само Арх В; грецьк. Αἰακός.

26. Арх В дивнисоу.

27. Віл ^{сн} приписане, Арх В еак (же).

28. Немає Арх В.

29-29. Доповнення Ід, немає грецьк. (далі «многа» – також доповнення Ід): Ὁ δὲ, στὴς καὶ εἰδόμενος, ἔλωσε τοὺς αὐχμοὺς καὶ κατέρρηε ὕδωρ ποτίζων τὴν Ἑλλάδα. Пор. Тр-8 (неперекладеним залишилося ἔλωσε τοὺς αὐχμοὺς; припинив посуху).

30. Віл^{ca} приписане пізніше; Арх В еакоу.

31. Арх В: ἀν' κδε; грецьк. Αἰακίδα.

32. Грецьк. (τιῶν εὐντευθεν) κληρούμενοι.

33. Арх В диwnисоу.

34. Арх В зевъъ.

35-35. Немає Арх В.

36. У 3-й редакції: Алкаминою; Буланин Д.М. Античные традиции... – С.338.

37. Грецьк. καὶ ἀπλῶς οἱ Ἕλληνες οὐκ ἔχοντες ἀπὸ τῶν οἰκείων εἶπεν τί φανερώς καὶ καυχῆσασθαι ἐπ' ἐκείνῳ καταφεύγουσιν εἰς τὸ ἀφανὲς καὶ εἰς τοὺς μύθους (в Ід скор.).

38. У 3-й редакції дод.: Βοακα.

39. У 3-й редакції: неподобно веровати.

40. У 3-й редакції: иже к велеве (примесшуся).

41. Віл^{msa} приписане пізніше; Арх В блоу^a.

42. Віл^{ca} приписане; Арх В твораше.

IV. Фрагмент з Амартола у «Слові» 19 Ід, Віл арк.30–30 зв.

...тѣм^m скотѣны лѣчѣши сѣ^[Віл.арк.30об.]ши есмь³³, и властію оу^[В.с.73b]биваѣм^m. мы бо та има^m. наша ^ж власть естъ на нѣ^x. ты пакы лѣчѣши еси на^c имыи в'ласть, ѣако оубо мы смьшлѣнїе^m. нѣмы^x ско^t лѣчѣши суще вбладаем^m ими³⁴. тако и ты црю лѣчѣши сы, по дрѣвнем^x словеси в'ласть имаши. тако ^ж оубо лѣчѣши тебе, не члѣк но бѣ неви^{dm}мыи, твореⁿ всѣм^m вл'чка. оу него ^ж и полезное проси^{tm} по³⁰бае^t. множайшаа таковы^x изглѣ авраа^m звѣз'ословнѣю мысль црви дарѣствовавѣ. многы егуптаны приведе на блгоч'гїе. и сѣгрѣбївшю и^x ра'ума. и оученїа в свѣз'озако^uствїи. и в свѣз'ослови. и в влѣшвенїи. исправи² гла. в моужи многа е^c ра'нѣства. промежю истин'нѣ и вобычаи. и бо истїн'но искрѣне искома всѣм^m вбращеть^c. вобыча^{36 ж} ѣако ^ж е^c внемлет'са. ли истина или³⁷ л'жа. неиспытан'но ^[Арх.арк.30а] в собѣ вбдержи'са. ^[В.с.73а] и не истин'нѣ сѣщем³⁸ вѣдае^t. прїими не³⁹ л'жею послѣдѣеть. ни бо испытанїе не прїатнѣ⁴⁰. таковы вѣрова волею. дрѣвле его бывши^m неавїмое оуполчїи^t. свою прѣдавѣ надѣжю. и нѣ^c вѣскорѣ извлещи^c и^ж ѿ надѣж'н^a⁴¹. аще и бол'шѣ⁴² емоу пока'уетса боуесть, и посмїханїе⁴³ е^c. то оубо⁴⁴ во елинѣ^x сѣщи оученїе. и бла'ство злаго бѣ сова⁴⁵ естъ глѣ, вви же и^x многа бгѣ нарекоша. и тѣм^m мрѣзкы^m сѣщи^m⁴⁶ грѣшны^m. и ж их^t по³⁰бїа хота^t твори^{tm}. да не стыдїтса е^ж естъ пр'сно члѣкоу по³⁰бїе басное, словїмы^x бгѣ, имѣюци^m злое и нечистое житїе. ...

³³ Немає Арх В; немає Ам. (лоучше соуше).

³⁴ Немає Арх В; немає Ам.

³⁵ Пор. Ам. весма.

³⁶ Арх В вобычаи.

³⁷ Арх В истинна. ли; Ам. истина ли.

³⁸ Пор. Ам. соуцо ѣмоу.

³⁹ Пор. Ам. прїимыи ни.

⁴⁰ Пор. Ам. (испытанїе) но прїатые.

⁴¹ Пор. Ам. изъ втна одежа.

⁴² Пор. Ам. бышью.

⁴³ Арх посмїсанїе, В послїсанїе; пор. Ам. посмїсана.

⁴⁴ Пор. Ам. та оубо азѣ (в інших списках помилка: та оубо тазѣ), що відповідає грецьк. αὐτὰ γοῦν ἐγὼ. Про рукописи «Хронїк» Амартола див.: Матвеево В, Щегалева Л. Книги временные и образные Георгия Монаха... – С.32–38; Анисимова Т.В. Хроника Георгия Амартола в древнерусских списках XIV–XVII вв. – Москва, 2009.

⁴⁵ Пор. Ам. злаго бѣса вина; грецьк. (τὴν παρ' Ἑλλήνων παιδείαν καὶ φιληγαρίαν) κακοῦ δάμονος χαλεπωτάτην ὑπόθεσιν (εἶναι λέγω).

⁴⁶ Арх сѣщи и, В сѣщи и; Ам. соущемѣ.

A great deal of reminiscences of the pagan past that can be found in the Old Rus' chronicles and chronographs, are deeply indebted to the translations of the earlier Greek authors. In this respect the legend of Sovii relating Lithuanian pagan customs is no exception to the rule. This legend was first written down in the "Jewish Chronicle" ("Judea Chronograph"), which was composed in the second half of the XIIIth century. It is argued that the legendary Sovii resulted from a bookman's reflection on a number of texts, namely: the fragments of the chronicles of George Hamartolus and John Malalas; Genesis; the collection of 16 Words by Gregory of Nazianzen with commentaries by Nicetas of Heraclea.

